

Agnieszka Romanko

SYMBOL KRZYŻA W SFERZE PUBLICZNEJ W KONTEKŚCIE WYBRANYCH ORZECZEŃ

Na temat obecności krzyża w przestrzeni publicznej toczą się żywe dyskusje zarówno w Polsce, jak i w całej Europie. Oponenti ekspozycji tego symbolu w miejscach nauki czy pracy w państwie świeckim zaznaczają, że fakt ten sugeruje utożsamianie się instytucji, a idąc dalej – państwa z określoną religią. Ich zdaniem, nie jest do zaakceptowania takie pojmowanie istoty neutralności światopoglądowej, w której państwo „narzuca” określoną religię, a osoby o innym wyznaniu mogą odczuwać „przymus” bądź „presję”. Czy argument, że obecność krzyża w miejscu publicznym stanowi manifestację religii chrześcijańskiej ze względu na swoją symbolikę jest do zaakceptowania w tego typu dyskusjach? Dlaczego krzyż staje się coraz większym przedmiotem ataku i czy słuszne jest sprowadzanie jego symboliki jedynie do sfery religijnej?

Analizie zostaną poddane wybrane orzeczenia sądów polskich dotyczące obecności krzyża w sferze publicznej, a także wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w głośnej sprawie *Lautsi v. Włochy*. Dlatego też w pierwszej części artykułu ukazana będzie symbolika krzyża. Następnie uwaga zostanie zwrócona na potrzebę podtrzymywania i kultywowania wartości, które znak krzyża przekazuje w społeczeństwie demokratycznym, a także na uzasadnione obawy o przyszłość Polski i Europy, ze szczególnym podkreśleniem konieczności prowadzenia dialogu w duchu poszanowania prawa do wolności religijnej.

1. JAKIE WARTOŚCI PRZEKAZUJE SYMBOL KRZYŻA?

Znak krzyża jest „jednym z najpopularniejszych symboli, znany w wielu religiach i kulturach świata”¹. Należy postawić pytanie: czy krzyż symbolizuje jedynie wartości *stricte* religijne, czy przekazuje również inne dobra kulturowe i historyczne?

1.1. Znak krzyża w polskiej historii i kulturze

Orzecznictwo polskich sądów wypracowało swego rodzaju definicje symboliki krzyża. Konsekwentnie podkreśla się, że obok wymowy religijnej znak ten przekazuje również istotne wartości kulturowe. „Symbol krzyża w doświadczeniach Narodu Polskiego [...] wpisał się do świadomości społecznej także jako symbol śmierci, bólu, cierpienia, poświęcenia, oddania czci wszystkim, którzy walczyli i polegli za wolność i niepodległość w okresie walki narodowowyzwoleńczej w czasie rozbiorów oraz w okresie wojny z najeźdźcą” – argumentuje Sąd Apelacyjny w Łodzi w wyroku z 28 października 1998 r. dotyczącym obecności krzyża w sali obrad Rady Miejskiej².

Tak pojmowana symbolika krzyża „wpisana jest w dzieje kraju od jego zarania”. Dlaczego zatem pozbawiać obywatela nośnika tych wartości, który stanowi „miejsce narodowej pamięci”? Dlaczego pozbawiać

¹ T. J e z i o r o w s k i, *Krzyż*, w: *Britannica. Edycja polska*, t. XXII, Poznań 2001, s. 49. Zob. także: K. K l a u z a, *Krzyż Chrystusa*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. X, Lublin 2004, kol. 16-19; S. K o b i e l u s, *Krzyż*, w: *Religia. Encyklopedia PWN*, t. VI, Warszawa 2002, s. 120-124; F.G. B r a m b i l a, *Krzyż*, w: *Encyklopedia Chrześcijaństwa*, Kielce 2000, s. 389-392; M. W i s ł o c k i, *Krucyfik*, w: *Religia. Encyklopedia PWN*, s. 112-113.

² Sygn. akt I ACa 612/98; OSP 1999, nr 10, poz. 177. Powód domagał się ochrony dóbr osobistych, gdyż jego zdaniem ekspozycja krzyża narusza wolność sumienia i stanowi formę dyskryminacji. Krzyż dostrzegał za pośrednictwem telewizji, oglądając transmisję obrad. Nie sprawował żadnych funkcji w jednostkach samorządowych ani nie był radnym. Powód zarzucił naruszenie przepisów prawa cywilnego, Konstytucji RP oraz Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. Sąd Apelacyjny, uznając roszczenie powoda za niezasadne, oddalił apelację. Należy zgodzić się z argumentacją przyjętą w orzeczeniu Sądu Apelacyjnego. Zawieszenie krzyża w sali Rady Miasta nie może pozbawiać powoda jego praw i obowiązków, co więcej – może on bez przeszkód realizować swoje przekonania. Jednak samo subiektywne odczucie, że obecność krzyża narusza swobodę sumienia, nie może kreować sytuacji, w której krzyż należałoby usunąć.

szacunku do przodków? Dlaczego przyzwalać na zapomnienie tych wszystkich bohaterów Ojczyzny? Dlaczego jednostka przekonana, że jej prawo jest łamane, może ograniczać prawa innych w ich kulturowaniu tradycji? Pytania te, choć wydają się retoryczne, powinny zostać zadane przede wszystkim tym, którzy z jednej strony twierdzą, że nie ma miejsca dla krzyża w przestrzeni publicznej w państwie świeckim, a z drugiej podkreślają, jak ważna jest dla nich Ojczyzna. „Krzyż jest uniwersalnym symbolem poświęcenia się dla dobra innych, co powinno być nieustannie przypominane, zwłaszcza przedstawicielom narodu i społeczności lokalnych, którzy jakże często o swym posłannictwie zapominają”³. Niestety, coraz częściej próbuje się zatuszować ten charakter patriotyczny w symbolice krzyża⁴. Bo czy krzyż nie towarzyszył narodowi polskiemu od jego początku? Symbol krzyża „obok godła Państwa, stanowi wyraz realizacji przez społeczność własnych praw podmiotowych względem niezwykłych dziejów swego kraju i ludzi, którzy za ten kraj oddali swe życie”⁵.

Z konstytucyjnego zapewnienia przez władze publiczne swobody wyrażania przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych w życiu publicznym (art. 25 ust. 2) można wyprowadzić zakaz eliminowania ze sfery publicznej symbolu krzyża⁶. W kompetencji władz publicznych leży zatem ułatwianie uzewnętrzniania przekonań, a nie tworzenie sytuacji, w których symbol ten nie może być poszanowany, co prowadzi do usuwania go z miejsc publicznych.

³ L. Wiśniewski, *Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 28 października 1998 r. (sygn. akt I ACa 612/98)*, „Przegląd Sejmowy” [dalej cyt.: PS] 3(2000), s. 107.

⁴ Trudno zgodzić się z M. Pietrzakiem, który odnosi się negatywnie do wyroku z 28 października 1998 r., stwierdzając, że „patetyczność patriotyczna wielu sformułowań uzasadnienia nie jest w stanie zastąpić argumentów prawnych”. Zob. M. Pietrzak, *Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 28 października 1998 r. (sygn. akt I ACa 612/98)*, PS 3(2000), s. 108-113.

⁵ Sygn. akt I ACa 612/98. Sąd I instancji w tej sprawie stwierdził w uzasadnieniu, że „symbol krzyża w społeczeństwie polskim, poza wymową religijną, wyraża ład moralny, w oparciu o który realizowana jest idea państwa i społeczeństwa. Przez lata historii od okresu I Rzeczypospolitej, poprzez okres rozbiorów i po odzyskaniu niepodległości, krzyż był w tradycji Polski połączony z wykonywaniem władzy ustawodawczej i sądowniczej. Sam ten fakt nie umożliwia dialogu między ludźmi reprezentującymi różny światopogląd”.

⁶ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. 1997 r., Nr 78, poz. 483; B. Banaszak, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2009, s. 147.

Uchwałą Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 3 grudnia 2009 r. *w sprawie ochrony wolności wyznania i wartości będących wspólnym dziedzictwem narodów Europy* przypomniano, że w przeszłości – zwłaszcza w okresie dyktatury nazistowskiej i komunistycznej – wraz z atakiem na religię łamano prawa człowieka, co miało swój wyraz w dyskryminacji⁷. Można stwierdzić, że w dzisiejszych czasach również te prawa nie są przestrzegane. Przeciwnicy obecności krzyża dążą do tego, aby symbol ten wyeliminować z przestrzeni publicznej. Usunięcie krzyża byłoby jednoznaczne z usunięciem z pamięci zarówno jednostki, jak i wspólnoty wartości historycznych.

Istotne w tym miejscu jest przytoczenie również uchwały Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 4 lutego 2010 r. *w sprawie poszanowania Krzyża*⁸. Ponownie podkreślono, że jego symbolika wykracza poza sferę *stricte* religijną. „[...] próby zakazania umieszczania Krzyża w szkołach, szpitalach, urzędach i przestrzeni publicznej w Polsce muszą być poczytane za godzące w naszą tradycję, pamięć i dumę narodową”. Należy zwrócić uwagę na pisownię słowa „Krzyż”, a nie „krzyż”, co można interpretować jako wyraz szacunku i poszanowania wartości, które przekazuje. Krzyż bowiem nie jest jedynie zwykłym znakiem, który bezkarnie może zostać usunięty ze sfery publicznej. Jest czymś więcej. Stanowi symbol „nie tylko chrześcijaństwa i jego wartości, ale też tęsknoty za wolną Ojczyzną”⁹.

⁷ „Monitor Polski” nr 78, poz. 962. Sejm nawiązał do „tradycji wolnościowej I Rzeczypospolitej, która była w ówczesnej Europie wzorem tolerancji narodowościowej i religijnej”.

⁸ „Monitor Polski” nr 7, poz. 57.

⁹ Tamże. „W czasach komunistycznego reżimu Kościół Katolicki pod przewodnictwem Prymasa Tysiąclecia Kardynała Stefana Wyszyńskiego postawił sobie za cel zachowanie w społeczeństwie polskim wartości narodowych, za co był instytucjonalnie zwalczany przez ówczesne państwo. To właśnie dzięki Kościołowi – i w nim – Polacy mogli zachować choć odrobinę wolności, czcić pamięć swoich bohaterów, obchodzić rocznice wielkich wydarzeń ze swoich dziejów, a kiedy dojrzał czas, upomnieć się pod sztandarami «Solidarności» o swoją godność, prawdę i wolność. W czarnych godzinach stanu wojennego Kościół – jak zawsze w przeszłości – szeroko otworzył swoje podwoje dla osób potrzebujących wsparcia, a także dla walczących o wolność. I nie liczyło się wyznanie, liczyła się potrzeba człowieka lub jego patriotyzm i zaangażowanie w Polską Sprawę. Krzyż, będący znakiem chrześcijaństwa, na trwałe stał się dla wszystkich Polaków, bez względu na wyznanie, symbolem powszechnie akceptowanych wartości uniwersalnych, a także dążenia do prawdy, sprawiedliwości i wolności naszej Ojczyzny”.

Niestety, coraz więcej ludzi nie dostrzega w znaku krzyża wartości kulturowych, historycznych czy narodowej tożsamości. Co więcej, czynią to osoby, które ze względu na swoją pozycję w instytucjach publicznych są zobowiązane do respektowania tych przekonań. Niepokojąca powinna być dla nas wszystkich decyzja z 2012 r. rektora Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, prof. Janusza Ostoja-Zagórskiego, o usunięciu krzyża zarówno ze swojego gabinetu, jak i z sali senatu uczelni. Jeszcze bardziej zatrważający jest fakt, że Pan Rektor został nagrodzony za działanie na rzecz państwa świeckiego¹⁰. Należy postawić pytanie, czy w takiej sytuacji – wyeliminowania symbolu krzyża z uczelni – można mówić, że uniwersytet spełnia jedno ze swoich podstawowych zadań, jakim jest „wychowanie studentów w poczuciu odpowiedzialności za państwo polskie, za umacnianie zasad demokracji i poszanowanie praw człowieka” (§ 5 pkt 3, nr 3 Statutu Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego)?¹¹ Czy usunięcie krzyża nie stworzyło wśród studentów tej uczelni – a być może również i innych – poczucia, że ich prawa zostały zagrożone? Idąc dalej można stwierdzić, że zostali pozbawieni swobody wyrażania swoich przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych zagwarantowanych w Konstytucji RP.

Podążając dalej linią orzeczniczą należy zauważyć, że krzyż symbolizuje kilkusetletni dorobek cywilizacyjny Rzeczypospolitej. Sąd Apelacyjny w Szczecinie w wyroku z dnia 25 listopada 2010 r. nie podzielił argumentacji powoda, który zarzucił, że krzyż w pomieszczeniach urzędu miejskiego był wykorzystywany niezgodnie z jego właściwym przesłaniem religijnym¹². Krzyż jest podstawowym symbolem chrześ-

¹⁰ Za usunięcie krzyża z uczelni wicemarszałek Sejmu Wanda Nowicka wręczyła 15 stycznia 2013 r. prof. Januszowi Ostoja-Zagórskiemu nagrodę Kryształowego Świecznika.

¹¹ Tekst jednolity – stan na 1 kwietnia 2012 r. Dane ze strony internetowej Uniwersytetu: <http://www.ukw.edu.pl/strona/statut> [dostęp: 28.02.2013]

¹² Sygn. akt I ACa 363/10; „Przegląd Prawa Wyznaniowego” [dalej cyt.: PPW] 4(2012), s. 195-218. Powód Lesław M. zażądał usunięcia krzyża z sali konferencyjnej Rady Miejskiej i z pozostałych pomieszczeń Urzędu Miejskiego. Rażąco dla powoda posługiwanie się symbolem religijnym w miejscach administracji publicznej uniemożliwiało – zdaniem Lesława M. – branie udziału w sposób neutralny w sesjach rady. Stwierdził, że jako osoba niebędąca chrześcijaninem podlega presji, natomiast gmina, która powołana jest do celów świeckich, opowiada się po stronie katolickiej. Sąd Apelacyjny oddalił apelację.

cijaństwa¹³, ale również uniwersalnych wartości, wywodzących się z tradycji chrześcijańskiej, która stanowi część polskiej kultury materialnej i duchowej¹⁴. Element religijny tego znaku jest na tyle oczywisty, że nie ma potrzeby za każdym razem przypominać tego charakteru. Pamiętać natomiast należy o innych wartościach i ich powiązaniu ze znakiem krzyża. Należy zgodzić się z uzasadnieniem Sądu Odwoławczego w Szczecinie, że eliminacja pierwiastka religijnego może rodzić przypuszczenie, że znaczenie krzyża zostanie sprowadzone jedynie do roli przedmiotu stanowiącego wyposażenie wnętrza. Można zatem wnioskować, że wykluczenie charakteru historycznego doprowadzi w konsekwencji do zapomnienia, jak wielką rolę odegrał w dziejach Polski.

Najnowszym orzeczeniem dotyczącym obecności krzyża w Sejmie jest wyrok Sądu Okręgowego w Warszawie z 14 stycznia 2013 r.¹⁵ Zgodnie z sentencją, ekspozycja symbolu krzyża ma swoje źródło w zwyczaju i większość społeczeństwa uważa, że zagadnienie to nie wymaga rozwiązania¹⁶. „Takie rozstrzygnięcie może tylko cieszyć”, natomiast kwestia obecności krzyża w Sejmie „nie jest niezgodna z żadnymi przepisami prawnymi wskazanymi przez wnioskodawców” – komentują wyrok prawnicy¹⁷.

1.2. Sprawa *Lautsi v. Włochy*

Jednym z najgłośniejszych wyroków wydanych przez Europejski Trybunał Praw Człowieka¹⁸ dotyczący obecności krzyża w szkole publicz-

¹³ „Krzyż jest podstawowym symbolem chrześcijaństwa”. *Stanowisko Konferencji Episkopatu Polski w sprawie obecności symboli religijnych w przestrzeni publicznej (18.06.2010 r.)*, „Akta Konferencji Episkopatu Polski” 17(2010), s. 126-127. Czytamy: „Dla wszystkich chrześcijan jest bezcennym znakiem i dlatego umieszczany jest nie tylko w domach i mieszkaniach, ale także w miejscach pracy, nauki i kultury”.

¹⁴ Krzyże występują nie tylko przy obiektach sakralnych, ale również przy drogach, placach czy poza obszarem zamieszkania. Krzyże wiszą także w polskim Sejmie i Senacie, zob. sygn. akt I ACa 363/10.

¹⁵ Wyrok niepublikowany. Posłowie Ruchu Palikota domagali się usunięcia krzyża z sali obrad Sejmu, który – ich zdaniem – godzi w ich swobodę sumienia, co z kolei skutkuje w podejmowanych w Sejmie decyzjach.

¹⁶ Z. B a r a n o w s k i, *Fiasko szarży na krzyż*, „Nasz Dziennik” 15.01.2013, s. 1.

¹⁷ Tamże.

¹⁸ Dalej cyt.: Trybunał.

nej, było orzeczenie w sprawie *Lautsi v. Włochy* z 3 listopada 2009 r.¹⁹ Na skutek odwołania wniesionego przez państwo włoskie, 18 marca 2011 r., zapadło ostateczne orzeczenie w analizowanej sprawie²⁰. Rozstrzygnięcie Wielkiej Izby okazało się diametralnie odmienne²¹.

Ekspozycja krzyża w przestrzeni publicznej stanowiła po raz pierwszy przedmiot orzecznictwa Trybunału. Niemniej jednak tematyka obecności symboli religijnych w państwach akceptujących ideę laickości, była już wcześniej rozpatrywana przez Trybunał²².

¹⁹ Judgment *Lautsi v. Italy* [dalej cyt.: *Lautsi*], 03.11.2009, application n. 30814/06, <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=2&portal=hbkm&action=html&highlight=lautsi%20|%20v.%20|%20italy&sessionid=71784469&skin=hudoc-en> [dostęp: 24.02.2011]; tekst polski w: PPW 2(2010), s. 203-218. Skarga została wniesiona przez obywatelkę włoską fińskiego pochodzenia, Soile Lautsi. Skarżąca wystąpiła w imieniu własnym oraz dwojga swoich dzieci, Dataico (11 lat) i Samiego Albertin (13 lat). Soile Lautsi zarzuciła, iż obecność krzyża w salach szkoły państwowej, gdzie uczęszczali jej synowie, jest niezgodna z wolnością myśli, sumienia i religii oraz prawem rodziców do wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniami.

²⁰ Judgment *Lautsi and others v. Italy*, 18.03.2011, application n. 30814/06, <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=lautsi%20|%20v.%20|%20italy&sessionid=3090485&skin=hudoc-en> [dostęp: 06.05.2011]; tekst polski w: PPW 3(2011), s. 157-210.

²¹ Trybunał, rozpatrując skargę S. Lautsi i wydając 3 października 2009 r. orzeczenie, stwierdził, że art. 2 Protokołu 1 wraz z art. 9 Konwencji został naruszony. W swoim rozstrzygnięciu Trybunał opierał się w dużej mierze na zasadach wykształconych w jego wcześniejszym orzecznictwie. Podstawę decyzji stanowiło przede wszystkim prawo rodziców do wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniami. Zwrócono uwagę na świecki charakter szkolnictwa, w którym ekspozycja krzyża w sali lekcyjnej narusza jego istotę. Ponadto odwołano się do neutralności światopoglądowej państwa. Wyrok okazał się na tyle kontrowersyjny, że na skutek wniesionego odwołania Wielka Izba 18 marca 2011 r. wydała orzeczenie w tej samej sprawie odmienne od poprzedniego. W uzasadnieniu stwierdzono, że sprawa dotyczy wyłącznie obecności krucyfiksów w szkołach włoskich na podstawie art. 2 Protokołu 1 i art. 9 Konwencji. Uznano, że obecność krzyża w szkole państwowej nie może wpływać w sposób negatywny na uczniów o innym wyznaniu. Trybunał nie zauważył jakiegokolwiek indoktrynacji ze strony państwa, a kwestia obecności krzyża mieści się w granicach uznania państwa. Należy podkreślić, że prawa człowieka nie zostały wykorzystane przeciwko jednostce. Państwo świeckie powinno być neutralne w stosunku do jakiegokolwiek wyznania, nie oznacza to jednak, iż ma się wyzbyc swoich symboli religijnych zwłaszcza w sytuacji, gdy odnoszą się one do kultury i tradycji państwa.

²² Rozważane sprawy dotyczyły symbolu chusty islamskiej. Trybunał w swoich rozstrzygnięciach powoływał się na zasadę neutralności, bezstronności i laickości

Podstawę prawną dla obecności krzyża w szkole publicznej we Włoszech stanowią dwa dekrety (*Lautsi*, pkt 20)²³. Skarżąca stwierdziła, że przepisy z lat 1924 i 1928, które nadal uznawane były za obowiązujące, choć poprzedzają Konstytucję i umowę ze Stolicą Apostolską z 1984 r.²⁴, są dziedzictwem wyznaniowej koncepcji państwa (*Lautsi*, pkt 30)²⁵. Nie sposób zgodzić się z opinią S. Lautsi utrzymującą, że krzyż jest przede wszystkim symbolem religijnym, a inne znaczenia mają charakter drugorzędny. Podobnie interweniująca w charakterze *amicus curiae* grecka organizacja Helsinki Monitor podkreśliła, że krucyfiks może być postrzegany wyłącznie jako symbol religijny (*Lautsi*, pkt 45). Nie można przystać na tak zawężone pojęcie sym-

państwa. Zob. Decision *Dahlab v. Switzerland*, 15.02.2001, application n. 42393/98, <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/portal.asp?sessionId=3090485&skin=hudoc-en&action=request> [dostęp: 27.05.2011]; Judgment *Leyla Sahin v. Turkey*, 10.11.2005, application n. 44774/98, <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=leyla%20|%20sahin%20|%20v.%20|%20turkey&sessionId=71784469&skin=hudoc-en> [dostęp: 24.02.2011]; Judgment *Dogru v. France*, 04.12.2008, application n. 27058/05 <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=dogru%20|%20v.%20|%20france&sessionId=71784469&skin=hudoc-en> [dostęp: 24.02.2011]. Szerzej na ten temat zob.: L. G a r l i c k i, *Religia a szkoła publiczna (na tle aktualnego orzecznictwa strasburskiego)*, w: *Pro bono Republicae. Księga jubileuszowa profesora Michała Pietrzaka*, red. P. Borecki, A. Czohara, T. Zieliński, Warszawa 2009, s. 244-254; J. F a l s k i, *Państwo laickie wobec problemu prezentowania symboli religijnych*, „Państwo i Prawo” 2006, z. 6, s. 73-84; t e n ż e, *Europejskie kryteria wolności sumienia i wyznania a islam*, „Państwo i Prawo” 2008, z. 9, s. 57-68.

²³ Pierwszym jest art. 118 dekretu królewskiego nr 965 z dnia 30 kwietnia 1924 r., zgodnie z którym „w każdej szkole powinna się znajdować flaga narodowa, a w każdej sali szkolnej krucyfiks i portret króla”. Drugim, art. 119 dekretu królewskiego nr 1297 z 26 kwietnia 1928 r., który sytuuje krucyfiks pośród „niezbędnych sprzętów, materiałów dydaktycznych sal szkolnych i wyposażenia szkoły” (za: I. K a m i Ń s k i, *Nakaz obecności krzyża we włoskiej szkole – glosa do wyroku ETPCz z 3.11.2009 r. w sprawie Lautsi v. Włochom*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2010, nr 3, s. 40).

²⁴ Na mocy układu z 1984 r. uchylone zostało uznanie oficjalnej pozycji religii katolickiej, a także wszystkie przywileje dla Kościoła katolickiego w relacji do innych wspólnot wyznaniowych. W następstwie zawarcia tej umowy Włochy przestały być państwem wyznaniowym katolickim. Zob. J. K r u k o w s k i, *Kościół i państwo. Podstawy relacji prawnych*, Lublin 2000, s. 67.

²⁵ Państwo wyznaniowe jednemu z Kościołów rozwijających działalność na jego terytorium przyznaje pozycję wyznania lub Kościoła oficjalnego, zwanego państwowym lub narodowym. Zob. J. K r u k o w s k i, *Wstęp do nauki o państwie i prawie*, Lublin 2004, s. 49; t e n ż e, *Kościół i państwo*, s. 61-62.

boliki krzyża. Co bowiem z zasadami i wartościami, jakie znak ten przekazuje?

Władze włoskie nie kwestionowały religijnego charakteru tego symbolu. Zwróciły jednak uwagę, że ma także znaczenie etyczne, przywołuje zasady, które mogą być wyznawane przez wszystkich ludzi niezależnie od wiary, oparte na prawie naturalnym. Symbolika krzyża w takiej sytuacji niesie za sobą wartości humanistyczne, oderwane od wymiaru czysto religijnego²⁶. „Krzyż odsyłający do tego przesłania byłby doskonale zgodny z wymogiem laickości i dostępny niechrześcijanom oraz niewierzącym, którzy mogliby go zaakceptować, o ile przywoływałyby dalekie korzenie tych zasad i wartości” (*Lautsi*, pkt 35).

Trybunał uznając skargę za dopuszczalną, stwierdził, że ekspozycja krzyża „w salach lekcyjnych wychodzi poza kwestię użycia symboli w specyficznych kontekstach historycznych” (*Lautsi*, pkt 52)²⁷. Takie rozstrzygnięcie sprawiło, że problem obecności symboli religijnych w demokratycznych państwach świeckich stał się jeszcze bardziej aktualny i kontrowersyjny. Wyrok wywołał burzę wśród komentatorów, zarówno we Włoszech, jak i w całej Europie. Głos zabierali tak przedstawiciele władz państwowych²⁸, jak i kościelnych²⁹, tak prze-

²⁶ Dla przykładu można podać wyrok w sprawie *Buscarini i inni przeciwko San Marino*. Władze państwowe motywowały obowiązek złożenia przysięgi na Ewangelię przy obejmowaniu funkcji państwowej, również odwołaniem się do tradycji, uwarunkowań historycznych i społecznych. Zob. T. J a s u d o w i c z, *Wolność religii. Wybór materiałów. Dokumenty. Orzecznictwo*, Toruń 2001, s. 307-309; C. E v a n s, *Freedom of religion under the European Convention on Human Rights*, New York 2001, s. 81.

²⁷ W tym miejscu Trybunał odwołuje się do sprawy *Buscarini i inni przeciwko San Marino*, gdzie również orzeczono naruszenie art. 9 Konwencji. Skarżący zostali wybrani do parlamentu San Marino i zgodnie z prawem złożyli na piśmie wymaganą przysięgę, nie odwołując się jedynie do Ewangelii. Kilka dni później parlament wydał polecenie ponownego złożenia przysięgi, tym razem na Ewangelię, pod groźbą utraty mandatu poselskiego. Występujący z powództwem zgodzili się to uczynić, zarzucając naruszenie art. 9 Konwencji. Władze San Marino konieczność przysięgi argumentowały odwołaniem do tradycji. Zob. J a s u d o w i c z, *Wolność religii*, s. 307-309; K. W a r c h a ł o w s k i, *Prawo do wolności myśli, sumienia i religii w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, Lublin 2004, s. 107.

²⁸ Izby polskiego Parlamentu zaapelowały o „zachowanie dystansu wobec wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu”. Zob. „Monitor Polski” nr 78, poz. 962; „Monitor Polski” nr 7, poz. 57. Premier Włoch skomentował: „Ten wyrok jest nie do zaakceptowania dla nas Włochów. Jest to jedna z tych decyzji, która pozwala nam wątpić w europejski zdrowy rozsądek” (za:

ciwnicy, jak i zwolennicy takiego rozwiązania³⁰. Zainteresowanie orzeczeniem świadczy o randze rozstrzygnięcia, z którym jednak nie można się zgodzić.

Pomimo faktu, że Trybunał badał rozwiązania włoskie przewidujące obowiązek ekspozycji krzyża w pomieszczeniach klasowych, krytycznie odniósł się do generalnie postrzeganej obecności symboli religijnych w szkołach³¹. W komentarzach krytycznych podkreśla się, że ocena Trybunału przedstawiona została w sposób lapidarny, a nawet błędny³². Zgodzić należy się ze stwierdzeniem, że taka treść rozstrzygnięcia może oznaczać koniec autorytetu Trybunału³³.

Orzeczenie Izby zaskoczyło nie tylko rozstrzygnięciem merytorycznym, ale również poprzez „wyjątkową lapidarność, nieprecyzyjność i nieadekwatne uproszczenia w podejmowaniu rozstrzyganych problemów”³⁴. Naprawienie błędów w wyroku z 2009 r. okazało się potrzebne³⁵. Na skutek odwołania wniesionego przez państwo włoskie, Trybunał w 17-osobowym składzie (stosunkiem głosów 15:2), dnia 18 mar-

A. Wiśniewski, *Glosa do wyroków Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 3 listopada 2009 r. oraz z 18 marca 2011 r. w sprawie Lautsi przeciwko Włochom (skarga nr 30814/06)*, PS 5(2011), s. 170).

²⁹ W opinii Konferencji Episkopatu Polski sprawa dotyczy obecności symboli religijnych w sferze publicznej w ogóle, a nie tylko krzyża w szkole. „Kościół nie może odstąpić od prawa do obecności krzyża w sumieniach ludzi i w przestrzeni publicznej” („Krzyż jest podstawowym symbolem chrześcijaństwa”).

³⁰ Pozytywnie wyrok został oceniony w następujących głosach: Kamiński, *Nakaz obecności krzyża we włoskiej szkole*, s. 40-47; Borocki, D. Pudzianno w s k a, *Glosa do wyroku z 3 XI 2009 w sprawie Lautsi v. Włochy, skarga nr 30814/06*, „Państwo i Prawo” 2010, z. 4, s. 124-129.

³¹ H. Misztal, P. Stanis z, *Wolność wyznania a symbole religijne w życiu publicznym państwa świeckiego*, „Annales Canonici” 2010, nr 6, s. 40.

³² M. Kowalski, *Kolejny strasburski kamień milowy? – komentarz do wyroku ETPCz w sprawie Lautsi v. Włochom*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2010, nr 3, s. 48-51. Autor zestawia orzeczenie Trybunału z wyrokiem polskiego Trybunału Konstytucyjnego z 2 grudnia 2009 r. w sprawie wliczenia do średniej ocen z obowiązkowych zajęć ocen z religii lub etyki (Dz. U. 2009, Nr 210, poz. 1629).

³³ P. Bała, A. Wielomęski, *Glosa do wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu w sprawie Lautsi v. Italy (apl. Nr 30814/06)*, „Pro Fide, Rege et Lege” 2010, nr 1, s. 28-42.

³⁴ M. Kowalski, *Powrót czarnoksiężnika – uwagi na tle Wielkiej Izby ETPCz z 18.03.2011 r. w sprawie Lautsi przeciwko Włochom*, „Forum Prawnicze” 2011, nr 4-5 (6-7), s. 29.

³⁵ Stwierdziła tak sędzia Power w popierającym wyrok zdaniu odrębnym. Zob. PPW 3(2011), s. 203-205.

ca 2011 r. wydał ostateczne orzeczenie w sprawie *Lautsi*. Wskazał, że krzyż jest przede wszystkim symbolem religijnym³⁶, natomiast na tym etapie rozważań nie jest istotne rozstrzygnięcie, czy znak ten ma również inne znaczenia³⁷.

2. DEMOKRACJA POZBAWIONA WARTOŚCI

Papież Jan Paweł II w swoich encyklikach podkreślił: „historia uczy, że demokracja bez wartości łatwo się przemienia w jawny lub zakamuflowany totalitaryzm”³⁸. Natomiast w jednym z przemówień dodał: „uczy tego także historia najnowsza wieku XX”³⁹.

W stwierdzeniach tych wyrażone zostało głębokie przekonanie, że poszanowanie wartości jest integralnym komponentem społeczeństwa demokratycznego. O randze i doniosłości tych słów świadczy również fakt, że zostały powtórzone przez Jana Pawła II podczas wystąpienia w Sejmie Rzeczypospolitej Polskiej⁴⁰, a także we włoskim Parla-

³⁶ Do wyroku zostało załączone krytyczne zdanie odrębne wyrażone przez sędziego Malinvernigo, do którego przyłączyła się sędzia Kalaydjiewa. „Nawet jeżeli przyjmiemy, że krucyfiks ma wiele znaczeń, jego znaczenie religijne ma charakter dominujący. W kontekście szkolnictwa państwowego krucyfiks należy postrzegać jako integralny element środowiska szkolnego i można go nawet uznać za silny symbol zewnętrzny” (pkt 5). Argumentuje, że obecność krucyfiksu w sali lekcyjnej wykracza poza sferę używania symboli w określonych kontekstach historycznych.

³⁷ Por. W. B r z o z o w s k i, *Glosa do wyroku ETPC z dnia 18 marca 2011 r., 30814/06, „Państwo i Prawo”* 2011, nr 11, s. 121-126; W i ś n i e w s k i, *Glosa do wyroków Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, s. 170-184; K o w a l s k i, *Powrót czarnoksiężnika*, s. 19-29.

³⁸ I o a n n e s P a u l u s PP. II, *Littera encyclica Centesimus annus*, 1.05.1991, AAS 83 (1991), s. 793-867; tekst polski w: *Kościelne prawo publiczne. Wybór źródeł*, red. M. Sitarz, M. Grochowina [i in.], Lublin 2012, nr 361; I o a n n e s P a u l u s PP. II, *Littera encyclica cunctis catholicis Ecclesiae episcopis de quibusdam quaestionibus fundamentalibus doctrinae moralis Ecclesiae Veritatis splendor*, 6.08.1993, AAS 85 (1993), s. 1133-1228; tekst polski w: *Encyklika „Veritatis splendor” Ojca Świętego Jana Pawła II do wszystkich biskupów Kościoła Katolickiego o niektórych podstawowych problemach nauczania moralnego Kościoła*, Wrocław 1998, nr 101.

³⁹ J a n P a w e ł II, *Przemówienie we włoskim Parlamencie (14.11.2002 r.)*, w: *Kościelne prawo publiczne*, s. 449.

⁴⁰ J a n P a w e ł II, *Przemówienie w Sejmie RP (11.06.1999 r.)*, w: *Kościelne prawo publiczne*, s. 441.

mencie⁴¹. Co więcej, nawiązał do nich również Sejm w uchwale *w sprawie ochrony wolności wyznania i wartości będących wspólnym dziedzictwem narodów Europy*⁴². Wnioskując należy stwierdzić, że nie można mówić o podstawowych wartościach w oderwaniu od demokracji. Znak krzyża, poza znaczeniem religijnym, odzwierciedla również te wartości. W państwie demokratycznym musi istnieć wzajemny szacunek. Naturalną rzeczą jest mieć różne zapatrywania na określone problemy, pamiętać jednak należy, aby wobec tych wszystkich – nie zawsze właściwych – sposobów interpretowania jednej i tej samej rzeczywistości zachować „równowagę umysłu, skromność i wzajemny szacunek”⁴³. Nie podlega wątpliwości fakt, że znak krzyża symbolizuje określone wartości. Dowodem na to jest orzecznictwo zarówno sądów polskich, jak i Trybunału w Strasburgu.

Trybunał ma za zadanie chronić fundamentalne wartości, ale nie może zmierzać do obalenia wielowiekowej tradycji europejskiej. Żaden sąd nie powinien „dążyć do zastąpienia tych właściwości, które na narodowej tożsamości odcisnęła historia własnym modelem etycznym”, ani „ignorować wartości, które przez wieki pomagały kształtować i definiować cechy charakterystyczne społeczeństw”⁴⁴. Jako znak miłości i ofiary ponoszonej dla innych, krzyż nie może stwarzać dla nikogo zagrożenia. Inni z kolei słusznie podkreślają, że obecność symboliki chrześcijańskiej w sferze publicznej stanowi przejaw kulturowej i historycznej tożsamości społecznej⁴⁵.

⁴¹ J a n P a w e ł II, *Przemówienie we włoskim Parlamencie*, s. 449.

⁴² „Monitor Polski” nr 78, poz. 962. W państwie demokratycznym powinno zostać zapewnione poszanowanie odrębności mniejszości, ale jednocześnie zapewnienie poszanowania tożsamości większości. Zob. K o w a l s k i, *Powrót czarnoksiężnika*, s. 29.

⁴³ Por. L e o P P. XIII, *Epistola encyclica Sanctissimi Domini Nostri Leonis divina providentia Papae XIII de democratia Christiana Graves de communi*, 18.01.1901, ASS 33 (1900-1901), s. 585-596; tekst polski w: *Kościelne prawo publiczne*, s. 241-250.

⁴⁴ Sędzia Bonello w popierającym wyrok w sprawie *Lautsi* zdaniu odrębnym, wysoce krytycznie odniósł się do zarzutów dotyczących symboliki krzyża. Przypomniał jego znaczenie w perspektywie historycznej. Podkreślił, że żaden sąd nie powinien pozbawiać Włochów ich kulturowej osobowości. Krzyż bowiem od zawsze był obecny we włoskich szkołach, a Trybunał nie ma prawa lekceważyć ciągłości kulturowej. Zob. PPW 3(2011), s. 196-197.

⁴⁵ K o w a l s k i, *Powrót czarnoksiężnika*, s. 27.

Krzyż zawsze towarzyszył Polsce w czasach trudnych, symbolizował nie tylko chrześcijaństwo i jego wartości, ale również „tęsknotę za wolną Ojczyzną”⁴⁶. Znak ten wyraża wartości, dzięki którym tworzy się szacunek dla godności człowieka⁴⁷. W polskim społeczeństwie krzyż uosabia także wartości uniwersalne, które wywodzą się z tradycji chrześcijańskiej⁴⁸. Taka symbolika – „pozytywna dla kultury nie tylko chrześcijańskiej, lecz wręcz ogólnoludzkiej” – jest powszechnie zrozumiała. Ekspozycja krzyża nie naraża nikogo na sytuację konfliktową lub obrażającą prawo do wolności sumienia i wyznania⁴⁹.

Nie powinno być odebrane za zbyt odważne stwierdzenie, że wszelkie próby usunięcia krzyża z przestrzeni publicznej godzą w prawo czy to jednostki, czy wspólnoty do kultywowania swoich wartości, a nawet więcej – pozbawiają tych wartości! Czy komukolwiek mogą zostać odebrane te fundamentalne zasady, które są zakorzenione od lat

⁴⁶ Podczas rozbiorów, wojen i okupacji Kościół katolicki niósł pomoc potrzebującym bez względu na wyznanie. Stanowił miejsce zachowania pamięci narodowej. Zob. „Monitor Polski” nr 7, poz. 57.

⁴⁷ „Monitor Polski” nr 78, poz. 962. Nie możemy zapominać, że „krzyż jest podstawowym symbolem chrześcijaństwa, znakiem odkupienia i zbawienia, ofiary ponoszonej dla innych, symbolem miłości i miłosierdzia, a także cierpienia i zwycięstwa nad śmiercią. Dla wszystkich chrześcijan jest bezcennym znakiem [...]” („*Krzyż jest podstawowym symbolem chrześcijaństwa*”, s. 126).

⁴⁸ Sygn. akt I ACa 363/10. Chrześcijański system wartości zakorzeniony jest w kulturze polskiego społeczeństwa, ustawodawca bowiem stanowi: „Audycje lub inne przekazy powinny szanować przekonania religijne odbiorców, a zwłaszcza chrześcijański system wartości”. Zob. Ustawa z dnia 29 grudnia 1992 r. o radiofonii i telewizji, Dz. U. 1993, Nr 7, poz. 34, art. 18 ust. 2.

⁴⁹ Wyrok SN z 16 września 1990 r., I PRN 38/90, OSNC 1991, nr 10-12, poz. 126. Powódka Genowefa S. podejmując pracę w przychodni obwodowej, w pokoju, w którym pracowała, powiesiła krzyż. Dyrektor przychodni wyraził pogląd, aby w jednostkach społecznej służby zdrowia nie eksponować emblematów religijnych. Powódka odmówiła zdjęcia krzyża ze względu na swoje przekonania religijne, za co wypowiedziano jej umowę o pracę. Genowefa S. zwróciła się o ochronę na drogę postępowania sądowego. Sąd rejonowy przywrócił powódkę do pracy. Na skutek rewizji sąd wojewódzki zmienił zaskarżony wyrok i oddalił powództwo, podkreślając, że „z zasady prywatności przekonań religijnych wynika zakaz demonstrowania przez obywateli swoich przekonań religijnych podczas pełnienia przez nich obowiązków publicznych, państwowych i zawodowych”. Od tego wyroku minister sprawiedliwości wniósł rewizję nadzwyczajną, żądając zmiany zaskarżonego wyroku i oddalenia rewizji. Sąd Najwyższy stwierdził, że sytuacja, w której powódka odmówiła wykonania polecenia dyrektora, nie była uzasadniająca przyczyną wypowiedzenia umowy, a zastosowana sankcja była sprzeczna z zasadami współżycia społecznego. Podkreślono, że polecenie dyrektora nie zostało zaakceptowane. Sąd Najwyższy zaskarżony wyrok uchylił i rewizję oddalił.

w świadomości tak wielu oraz stanowią podstawę szacunku dla godności drugiego człowieka? A z drugiej strony, kto byłby uprawniony do takiego czynu?

3. PRZYSZŁOŚĆ WOLNOŚCI RELIGIJNEJ W EUROPIE

Do czego zmierza Polska? Do czego zmierza Europa? – pytamy. Dlaczego społeczeństwo o chrześcijańskiej tradycji obawia się ekspozycji krzyża w miejscu publicznym? Dlaczego podejmuje próby usunięcia krzyża, zapominając o wartościach, które znak ten przekazuje? Te i wiele innych pytań rodzi uzasadnione obawy o przyszłość wolności religijnej.

3.1. Podstawy prawa do wolności religijnej

Każdy ma prawo do wolności religijnej, które zakorzenione jest w godności osoby ludzkiej⁵⁰. Wolność sumienia i religii jest pierwszym i niezbędnym prawem człowieka⁵¹. Papież Benedykt XVI podkreślił, że prawo do wolności religijnej jest pierwszym z praw, gdyż historycznie zostało ustanowione jako pierwsze, zaś jego przedmiotem jest konstytucyjny wymiar człowieka⁵².

⁵⁰ Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *Constitutio Pastoralis de Ecclesia in mundo huius temporis Gaudium et spes*, 7.12.1965, AAS 58 (1966), s. 1025-1116 [dalej cyt.: GS]; tekst polski w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Poznań 2002, nr 12-22. Godność osoby ludzkiej poznajemy przez objawione słowo Boże i przez rozum ludzki. Zob. także: P i u s P P. XI, *Rundschreiben über die Lage der katholischen Kirche im deutschen Reich Mit brennender Sorge*, 14.03.1937, AAS 29 (1937), s. 145-167; tekst polski w: *Kościelne prawo publiczne*, s. 283.

⁵¹ J a n P a w e ł II, *Dokument Stolicy Apostolskiej o wolności religijnej*, w: *Kościół i państwo*, s. 348. Zob. także: A. N i c o r a, *Religia i wolność religijna w Unii Europejskiej z punktu widzenia Stolicy Apostolskiej*, w: *Kultura i prawo. Materiały III Międzynarodowej Konferencji na temat „Religia i Wolność religijna w Unii Europejskiej”*, Warszawa, 2-4 września 2002, red. J. Krukowski, O. Theisen, Lublin 2003, s. 31-41; P. S o b c z y k, *Kościół a wspólnoty polityczne*, Warszawa 2005, s. 95. H. Misztal stwierdza, że „we współczesnych aktach prawa międzynarodowego, współczesnych konstytucjach państwowych oraz dokumentach kościelnych wolność religijna zajmuje poczesne miejsce wśród praw wolnościowych” (zob. *Polskie prawo wyznaniowe. Zagadnienia wstępne. Rys historyczny*, Lublin 1996, s. 43).

⁵² B e n e d i c t u s P P. XVI, *Ad Corpus Legatorum apud Apostolicam Sedem*,

Wolność religijna powinna być zabezpieczona przez władze państwowe, poprzez zastosowanie odpowiednich środków prawnych we wszystkich dziedzinach życia. Ochrona wolności religijnej powinna być przede wszystkim aktywna, czyli polegająca na wspomaganiu obywateli w realizacji należnej im wolności religijnej⁵³.

Prawo do wolności religijnej unormowane zostało zarówno w dokumentach państwowych – krajowych⁵⁴ i międzynarodowych⁵⁵, jak również w dokumentach kościelnych⁵⁶.

10.01.2011, AAS 103 (2011), s. 100-107; tekst polski w: *Kościelne prawo publiczne*, s. 495. Pierwszy akt ochrony wolności religijnej w państwie stanowił wydany w 313 r. *edykt mediolański*. Dokument ten był swego rodzaju odpowiedzią na apel chrześcijan o wolność religijną, gwarantując wolność wiary czy zerwanie formalnego związku między państwem a religią. Tekst *edyktu mediolańskiego* zob.: L a c t a n t i u s, *De Mortibus Persecutorum*, ed. O.F. Fritzsche, (Opera, Bd. 2), Leipzig 1844, s. 288-289; tekst polski w: *Kościelne prawo publiczne*, s. 555-556. Szerzej zob.: H. R a h n e r, *Kościół i państwo we wczesnym chrześcijaństwie*, Warszawa 1986, s. 53; W a r c h a ł o w s k i, *Prawo do wolności myśli*, s. 19.

⁵³ K r u k o w s k i, *Kościół i państwo*, s. 99-100. Religia i poglądy religijne istniały we wszystkich społeczeństwach. Przez tysiąclecia państwom nie było obojętne, jaką religię wyznają mieszkańcy. Władcy dążyli do podporządkowania sobie w ten sposób ludności. Zob. A. Ł o p a t k a, *Jednostka, jej prawa człowieka*, Warszawa 2002, s. 114. Szerzej na temat ochrony praw zob.: *System ochrony prawnej w Unii Europejskiej*, red. A. Wyrozumka, Warszawa 2010, s. 396-413; A. M a c i a s z e k, *Ochrona prawa do wolności religii w wypowiedziach Jana Pawła II*, w: *Zagadnienia prawa karnego na tle nauczania Jana Pawła II*, red. A. Grześkowiak, Lublin 2006, s. 209-234; P. S e n d e c k i, *Refleksje nad prawami człowieka w praktyce ich stosowania*, „Biuletyn Biura Informacji Rady Europy” 2003, nr 3, s. 73-82.

⁵⁴ Art. 53 ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej: „Każdemu zapewnia się wolność sumienia i religii”. W kształtowaniu prawa do wolności religijnej dużą rolę odegrała Konstytucja 3 maja, zapewniając wszystkim ludziom pokój w wierze i opiekę rządową zgodnie z prawem państwowym. Zob. *Konstytucja 3 maja*, w: *Kościelne prawo publiczne*, s. 692; W a r c h a ł o w s k i, *Prawo do wolności myśli*, s. 19-30.

⁵⁵ Art. 9 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności: „1. Każdy ma prawo do wolności myśli sumienia i wyznania; prawo to obejmuje wolność zmiany wyznania lub przekonań oraz wolność uzewnętrzniania indywidualnie lub wspólnie z innymi, publicznie lub prywatnie, swego wyznania lub przekonań przez uprawianie kultu, nauczanie, praktykowanie i czynności rytualne. 2. Wolność uzewnętrzniania wyznania lub przekonań może podlegać jedynie takim ograniczeniom, które są przewidziane przez ustawę i konieczne w społeczeństwie demokratycznym z uwagi na interesy bezpieczeństwa publicznego, ochronę porządku publicznego, zdrowia i moralności lub ochronę praw wolności innych osób” (zob. Dz. U. 1993, Nr 61, poz. 284).

⁵⁶ Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *Declaratio de libertata*

„Troska o byt i przyszłość” Ojczyzny została wyrażona w Preambule do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej⁵⁷. Godny podkreślenia jest zapis: „[...] Naród Polski – wszyscy obywatele Rzeczypospolitej, zarówno wierzący w Boga [...] jak i nie podzielający tej wiary”. Z takiej definicji narodu można wysunąć wniosek, że troska o jego przyszłość nie powinna być obca zarówno osobom wierzącym, jak i niewierzącym. Natomiast doniosła rola dziedzictwa chrześcijańskiego, w tym również szeroko rozumiana symbolika krzyża, mogłaby posłużyć przyszłym pokoleniom jako podstawa do zachowywania i podtrzymywania wartości⁵⁸.

Papież Jan Paweł II przemawiając w Sejmie RP, zaapelował „w wolnym społeczeństwie muszą istnieć wartości zabezpieczające najwyższe dobro całego człowieka”⁵⁹. Aksjologia stanowi czynnik łączący, bez którego trudno wyobrazić sobie istnienie jakiegokolwiek zorganizowanego społeczeństwa⁶⁰. Zakazanie symbolu krzyża jest „jawnym pogwałceniem podstawowych praw człowieka”⁶¹.

religiosa de iure personae et communitatum ad libertatem socialem et civilem in re religiosa Dignitatis humanae, 7.12.1965, AAS 58 (1966), s. 929-946; tekst polski w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*, s. 410-421; Jan Paweł II, *Dokument Stolicy Apostolskiej o wolności religijnej*, s. 343-349; Benedykt XVI, *Przemówienie o wolności religijnej*, w: *Kościelne prawo publiczne*, s. 458-459.

⁵⁷ Dz. U. 1997, Nr 78, poz. 483. Trybunał Konstytucyjny stwierdził, że „z tekstu preambuły do Konstytucji nie można wyprowadzić norm prawnych w znaczeniu ścisłym. Niemniej dostarcza ona opartych na autentycznej wypowiedzi ustrojodawcy wskazówek co do zgodnych z jego intencjami kierunków interpretacji przepisów części normatywnej Konstytucji” (zob. wyrok TK z 11 maja 2005 r., K 18/04, OTK-A 2005, nr 5, poz. 49).

⁵⁸ Por. Banaszak, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*, s. 4-10.

⁵⁹ Jan Paweł II, *Przemówienie w Sejmie RP*, s. 441: „Dziedzictwo zasad i wartości, wyrażanych przez autentyczną religijność, stanowi dla narodów i ich etosów bogactwo. Przemawia ono bezpośrednio do sumienia i do rozumu ludzi, przypomina o konieczności nawrócenia moralnego, motywuje do systematycznego praktykowania cnót i do zbliżania się do siebie nawzajem z miłością, w duchu braterstwa, jako członkowie jednej rodziny ludzkiej”. Zob. także: Benedyktus PP. XVI, *Dum Dies XLIV Internationalis commemoratur pro Pace promovenda Libertas religiosa, iter ad pacem*, 1.01.2011, AAS 103 (2011), s. 46-58 [dalej cyt.: LR]; tekst polski w: *Kościelne prawo publiczne*, s. 489.

⁶⁰ Banaszak, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*, s. 146.

⁶¹ Jan Paweł II, *Bramy nadziei. Przemówienie wygłoszone podczas rocznego spotkania z korpusem dyplomatycznym*, „L'Osservatore Romano” 2 (1991), s. 14.

Zgodnie z Konstytucją RP, „władze publiczne w Rzeczypospolitej Polskiej zachowują bezstronność w sprawach przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych, zapewniając swobodę ich wyrażania w życiu publicznym” (art. 25 ust. 2). Bezstronność ta nie może prowadzić do eliminacji symboli religijnych z życia publicznego. Zmiana stanowiska władz publicznych skutkowałaby zmianą systemu wartości leżącego u podstaw ustroju państwa⁶².

3.2. Potrzeba dialogu

Niestety, coraz częściej próbuje się ukazać krzyż jako symbol, który dzieli i stanowi zagrożenie. Usilnie dąży się do jego usunięcia z przestrzeni publicznej. W konsekwencji powstaje konflikt w dwóch płaszczyznach: instytucja świecka – instytucja religijna oraz chrześcijaństwo – inne religie. Drogą wyjścia z takiej sytuacji jest podjęcie dialogu zmierzającego do satysfakcji jednej i drugiej strony.

Dialog może być prowadzony tam, gdzie jest respektowana wolność religijna i szacunek do drugiego człowieka⁶³. Benedykt XVI zwrócił uwagę, że społeczeństwo, zarówno ci, którzy są za nie odpowiedzialni, jak i opinia publiczna, choć zdaje sobie sprawę, że prawo do wolności religijnej jest w dzisiejszych czasach łamane i stanowi to „poważną ranę zadaną godności i wolności *homo religiosus*”, to jednak nie zawsze czyni to w odpowiedni sposób⁶⁴. Niezbędnym elementem do uzyskania porozumienia jest tolerancja, a także uwolnienie się od nienawiści i uprzedzeń. Usuwanie symbolu krzyża, który jest odbiciem tożsamości i kultury większości obywateli, nie jest zgodne z pluralizmem i laickością instytucji⁶⁵. Publiczny wymiar religii musi być zawsze uzna-

⁶² Tamże. Por. także słowa W. Łączkowskiego, który twierdzi, że „trudno na przykład uznać za bezstronne światopoglądowo, filozoficznie czy religijnie usiłowania wprowadzenia do systemu prawnego zasady swobody aborcji, zalegalizowania związków homoseksualnych czy eutanazji. [...] Ich realizacja oznaczałaby bowiem zastąpienie dotychczasowego systemu wartości religijnych, światopoglądowych i filozoficznych, znajdujących swoje odzwierciedlenie w prawie, przez nowy, przeciwstawny temu system aksjologiczny” (*Dylematy etyczne i światopoglądowe jako przedmiot kontroli konstytucyjnej*, w: *Księga XX-lecia orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego*, red. M. Zubik, Warszawa 2006, s. 396-397, za: B a n a s z a k, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*, s. 146).

⁶³ „Krzyż jest podstawowym symbolem chrześcijaństwa”, s. 127.

⁶⁴ B e n e d i c t u s P P. XVI, *Ad Corpus Legatorum*, s. 495.

⁶⁵ LR, s. 491-492.

wany przy poszanowaniu pozytywnej laickości instytucji państwowych. Natomiast dialog między instytucją religijną i państwową służy harmonii życia całego społeczeństwa⁶⁶.

Konferencja Episkopatu Polski wyraziła przekonanie, że obecność krzyża podkreśla potrzebę prowadzenia dialogu – dialogu międzyreligijnego i międzykulturowego⁶⁷. Celem dialogu jest dobro wspólne⁶⁸. Kościół jednak w tym wspólnym poszukiwaniu nie może odstąpić od prawa do obecności krzyża „w sumieniach ludzi i w przestrzeni publicznej”⁶⁹.

Sejm Rzeczypospolitej Polskiej zaapelował do parlamentów państw członków Rady Europy o „wspólną refleksję nad sposobami ochrony wolności wyznania w duchu wspierania wartości będących wspólnym dziedzictwem narodów Europy”⁷⁰. W relacji między państwami a instytucjami europejskimi powinna zostać zachowana autonomia tego, co religijne, i tego, co świeckie.

Brak obecności krzyża w przestrzeni publicznej oraz brak pokojowej wizji pluralizmu niesie ryzyko, że przyszłe pokolenia nie będą miały możliwości poznać „cennego dziedzictwa duchowego swoich krajów”⁷¹, a także wartości, które przekazuje ten symbol. Państwo świeckie, w którym zakazuje się ekspozycji symbolu krzyża, pozbawione wartości historycznych i kulturowych, nie będzie w pełni urzeczywistniało podstawowych praw i wolności – „dobre struktury pomagają, ale same nie wystarczą”⁷².

⁶⁶ Tamże, s. 489.

⁶⁷ Chrześcijanie są zwolennikami takiego dialogu. Stanowisko Konferencji Episkopatu Polski w tej sprawie jest jasne i stanowcze: „Niech krzyż pozostanie w szkołach, szpitalach i innych instytucjach”. Krzyż, który zawsze symbolizował przebaczenie i miłość, nie może stanowić dla nikogo zagrożenia. Zob. „*Krzyż jest podstawowym symbolem chrześcijaństwa*”, s. 126.

⁶⁸ Dobro wspólne obejmuje „sumę tych warunków życia społecznego, dzięki którym ludzie, rodziny i grupy społeczne mogą w pełniejszy i szybszy sposób osiągnąć swoją własną doskonałość” (GS 74). Szerszej na temat zasady dobra wspólnego zob.: M. S i t a r z, *Kompetencje organów kolegialnych w Kościele partykularnym w sprawowaniu władzy wykonawczej według Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 roku*, Lublin 2008, s. 42-44.

⁶⁹ „*Krzyż jest podstawowym symbolem chrześcijaństwa*”, s. 127.

⁷⁰ „*Monitor Polski*”, nr 78, poz. 962.

⁷¹ LR, s. 492.

⁷² B e n e d y k t XVI, *Littera encyclica Spe salvi de Spe Christiana*, 30.11.2007, AAS 99 (2007), s. 985-1027; tekst polski w: *Encyklika „Spe salvi” o nadziei chrześcijańskiej Ojca Świętego Benedykta XVI*, Radom 2007, s. 44.

*

Reasumując należy stwierdzić, że:

1. Krzyż poza symbolem chrześcijaństwa utożsamia wartości historyczne i kulturowe. Stanowi ważny znak nie tylko dla ludzi wierzących, ale również dla tych wszystkich, którym towarzyszył w znaczących momentach historycznych niosąc pocieszenie, miłość i szacunek do drugiego człowieka.

2. Orzecznictwo, tak sądów polskich, jak i Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, zgodnie podkreśla również pozareligijną symbolikę krzyża.

3. Ekspozycja krzyża nie stoi w sprzeczności ani z Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej, ani z Europejską Konwencją o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. Nie stanowi też naruszenia zasady świeckości państwa.

4. Usunięcie krzyża z przestrzeni publicznej może skutkować pozbawieniem społeczeństwa wartości, które znak ten przekazuje.

5. W celu uniknięcia sytuacji, w której państwo mogłoby zostać pozbawione tych fundamentalnych zasad, należy prowadzić dialog w duchu tolerancji i wzajemnego szacunku. Rozważania na temat przyszłości wolności religijnej w Europie można zakończyć słowami Benedykta XVI: „Każde pokolenie powinno wносить wkład w ustalenie przekonującego ładu wolności i dobra, który byłby pomocny dla przyszłego pokolenia jako wskazówka, jak właściwie korzystać z wolności ludzkiej, a w ten sposób dałby, oczywiście w granicach ludzkich możliwości, pewną gwarancję na przyszłość”⁷³. Dlatego też to, czy symbol krzyża będzie obecny w miejscach publicznych, w dużej mierze zależy od nas samych, od naszego systemu wartości i postrzegania ich przez pryzmat historii.

⁷³ Tamże.

**The symbol of the cross in the public sphere
in the context of the selected judgments**

S u m m a r y

There are lively debates – both in Poland and in Europe – concerning the symbol of the cross in the public sphere. Opponents of the exposition of the cross in public places in secular state claim that such situations may suggest identification with specific religion. They maintain that the cross is just a religious symbol without any further meaning.

The main purpose of this article is to show the historical and cultural meaning of the cross in the context of the selected judgments. The Author makes an attempt to answer the question: Why do people think that cross does not have any further meaning apart from religious values?

There is analyses of selected judgments of Polish courts and the judgement of European Court of Human Rights in the case of *Lautsi v. Italy*. At the beginning there is presentation of the sign of the cross in Polish culture and history. In judicial decisions it was emphasised that this sign symbolizes the universal values derived from Christian tradition, which is part of Polish material and spiritual culture. Such an invincible belief is embedded in the minds of Poles since the beginning and no one is competent to deprive of this conviction. In Italian history the cross also has significant meaning. It reminds of the principles which can be respected by all people regardless of their faith.

The showing of democracy is included without the values symbolised by the cross. It is necessary to conduct a dialogue with respect for religious freedom and other people.

Słowa kluczowe: krzyż, symbol religijny, *Lautsi przeciwko Włochom*, wolność religijna

Key words: cross, religious symbol, *Lautsi versus Italy*, religious freedom